

WILHELM GÁBOR

VILÁGOK KÖZÖTT. ANTROPOLÓGIA, MÓDSZER, TEREP

És egyszer megállt egy autó az öreg Profet kapuja előtt, kiszállt belőle egy fiatal szőke nő; távoli ködös városból jött, és köszöntötték az újságok: szociológus, antropológus, újságíró. De ő inkább azt szerette mondani, hogy az *Anabasis* írőköréhez tartozik. Fekete szemüveget hordott, és csizmában járt: nála jegyzetfüzet, fényképezőgép, magnó. Estéknént Archibaldo kávézójában a Javier Heraud diákjaival találkozott. Elővette a magnót, bekapcsolta, és azt mondta: beszéljünk úgy, mint az *Anabasis*-nál, és elkezdtek beszélgetni pálinka és feketekávé mellett: Marcuse, Zorbász a görög, a kallódás, a...

...hosszú sétákat tettek, multságokra jártak, és úsztak, és a *Farol XX* színészeinek bálján a felolvasások és vetítések hete után egy *condottiere* oldalán lépett a terembe, abba a halvány fénybe vesző álommalomba; lágy muzsika és Chagall-reprodukciók közé. Meztelenül táncolt a cigánylányok és szemfényvesztők és Claudia Cardinalék közt. És a következő napokban egyre ostromolta őket: mutassátok meg az indiánok utcáját; a fiúk meg: miért így mondd? Azt hiszed, nálunk gettók vannak?... Kérte őket: vigyetek el, hadd halljam a bennszülöttek zenéjét, és indián táncot; ők meg: bekapcsolják a rádiót, kislány, ha táncot akarsz látni, akkor várd meg a májusi multságokat; de ez a ködös város a színelőadásaira, az Huarási Pásztorlánykára emlékeztette. Hazudtok, panaszkodott, becsaptok. Ne gubózzatok be! Ne húzódjatok félre!

Fél év múlva belefáradt. Bezárkózott a szobájába. Öt napig rendezgette az anyagait: körkérdéseket, memorandumokat, tesztek. Láta, hogy semmire sem megy velük. A lányok és a szerelem mindenütt egyformák, és a felvételek meg a filmek hasznavehetetlenek. Hülye voltam, mondogatta, le akartam leplezni egy világot!... A végén meg az leplezett le engem... És szánakozott az ottani barátai ábrándképén, a Palermo kávéház hurkaszagú és kékes hangulatba merült törzsvendégein. Az fájt neki legjobban, amit egy temetésről jegyzett fel: követte a gyászmenetet, mindent megfigyelt, fényképezett. Amikor a beszédek kezdődtek, egy kripta mögé bújt, és feszülten figyelt, hogy egy szót se veszítsen el. De hát mit is képzeltem? – kérdezte magában, és az emlékeiben éppolyan volt az a temetés, mint minden más temetés, és a beszédek olyanok, mint amelyet a nagyapja gyászszertartásán hallott.

Másnap közölte velük, hogy elmegy: megtaláltam, amit kerestem, többé nem kérdezősködök az indiánok felől. Bevallotta nekik, hogy azért jött, hogy Rupanit tanulmányozza: ti voltatok a kísérleti nyulaim. Ők meg nevetve: természetes volt az érdeklődésed, kicsi darling, ne félj, nem tartottunk nagyképűnek, és azt se hisszük, hogy bolond vagy. Az elutazása előtti estén beírta a jegyzetfüzetébe: „Ha az ember a ködös városban él is, nincs joga, hogy azt higgye, hogy Rupaniban minden másképp van. Egyikünk se különb a másiknál.” (Yauri Montero 1981: 255–257)

„Az a baj az objektív megközelítéssel, hogy az ember így nem sok mindent *ismer* meg. Az indiánokat csak az értheti meg, aki *törődik* velük, elnyeri szeretetüket és megbecsüléseiket...” [mondja Dusenberry Phaidrosznak.]

„Láttam már jó néhány afféle ’objektív’ megfigyelőt dolgavégezetlenül eloldalogni a rezervátumból” – tette még hozzá. „Létezik egy áltudományos mítosz, amely szerint ’objektív’ megközelítéssel az ember felülemelkedhet környezetén, mindent úgy lát, mintha Isten oldalán üldögelne a mennyekben. Ez aztán jókora sületlenség. Az objektív ember távolságtartó magatartást vesz fel, képére merevség és elutasítás ül ki. Az indiánok meg persze látják ezt. Hamarabb megérik, mint mi, fehérek. És ez a hozzáállás egyáltalán nincs a kedvükre. Fel sem foghatják, mi rejlik az ’objektív’ antropológusok ábrázata mögött, s ez gyanakvóvá teszi őket. Így aztán szépen visszahúzódnak, és egy mukkot sem szólnak.” (Pirsig 1998:41–42)

A rezervátumokban, amikor [Phaidrosz] szóba elegyedett a Dusenberry révén ismert indiánokkal, abban reménykedett, hogy talán ráakad néhány, Dusanberry által félbehagyott gondolati szátra.

Az égadta világon semmi nem jutott az eszébe. Vagy ha mégis, azt olyan sületlen buzgólkodással bökte ki, hogy akkor meg ez akasztotta meg a beszélgetést. Egyszerűen nem volt olyan érzéke a keresetlen beszélgetéshez, mint Dusenberrynek. Az biztos, hogy Phaidrosz hamar éhen halt volna, ha ebből kell megkeresnie a betevő falatra valót. (Pirsig 1998:66)

Antropológia

Ebben az írásban alapvetően az antropológia módszertani problémáival foglalkozom, ezen belül pedig a kulturális megértés hátterével. Még akkor is, ha bizonyos gondolatok, vonatkozások – óhatatlanul – érintik az antropológiai kutatás egyéb területeit (episztemológiáját, elméletét, tematikáját) is. Arra vagyok elsősorban kíváncsi, vajon milyen módszertani következményekkel jártak az antropológia által vizsgált területekről származó, azaz a terepmunka során nyert ismeretek módosulásai, a módszertani önreflexió és önkritika milyen hatást gyakorolt a kutatásokra az utóbbi évtizedekben, illetve hogyan körvonalazhatók azok az elméleti keretek, melyekből kiindulva, és amelyekhez visszatérve létrejönnek az antropológiai esettanulmányok.

Az esszé elején szereplő irodalmi részletekből látható, hogy az ilyen jellegű kérdések nem korlátozódnak kizárólag a tudományos diskurzusra. A kulturális megértés és kommunikáció ugyanúgy jelen van hétköznapjainkban és olykor annak reprezentációiban is, mint a nyelv használata, az étkezés, a közlekedés, a vita, veszekedés vagy szeretkezés. És ugyanúgy jelen vannak a vele kapcsolatos lehetséges vagy valós problémák, szélsőséges esetben akár a kulturális kommunikáció lehetetlensége is. A két idézett irodalmi mű sajátossága ugyanakkor, hogy kifejtetten foglalkozik a kulturális megértés, közelebbről ennek tudományos, azaz antropológiai művelésének lehetőségével, illetve lehetetlenségével, és egyben tematizálja a hétköznapi és az antropológiai megértés össze-

tett viszonyát, valamint az antropológiai megközelítés objektivitásának problémáját. Ez így egyszerre, egy-egy oldalon nem kevés. Az idézetekben felvetett kérdések (vagy ha tetszik válaszok) lehet, hogy sarkosak, ám ahogyan ma látjuk őket, megkerülhetetlenek.

Az olvasó azonban ne várja ettől az írástól a probléma megoldását. E kérdéskör az utóbbi évtizedek egyik leggyakrabban felvetett témái közé tartozik. Nincsen olyan valamirevaló antropológiai tanszék, mely nem foglalkozna módszeresen ezzel az oktatás keretén belül. Nincs olyan antropológiai kézikönyv, amely ne szentelne kitüntetett helyet ennek a problémának. Mindehhez csupán egy vagy legfeljebb két gondolattal szeretnék csatlakozni.

Mire képes tehát egyáltalán az antropológia? Mit lehet elérni az antropológia eszközeivel? Mit lehet megérteni a jelenlegi formáiban értelmezett kultúra(k)ból, a hétköznapiak, akár a legapróbb banalitások világából (Das 1998:185)? Milyen *mélyen* (milyen mértékig) lehet megérteni és kommunikálni egy másik kultúrát? Nehéz nem komolyan venni ezeket a kérdéseket, bármennyire általánosak vagy akár több értelműek is lehetnek. A kidolgozott válaszok ugyanis egyaránt megrajzolhatják az antropológia mint tudomány episztemológiai, elméleti, módszertani kereteit, de ugyanígy vonatkozhatnak a társadalmi szerepére, felelősségére és lehetőségeire is. Bár a tudományos és társadalomtudományi módszerek természetéről folytatott több évtizedes vita *önmagában* nem *feltétlenül* hat megtermékenyítőleg magára az empirikus munkára, a konkrét esettanulmányokra és etnográfiai vizsgálatokra, ennek a figyelembe vétele azonban nem biztos, hogy hátránnyal jár a vizsgálatok módszereinek alakulására nézve.

Ha a felvetett kérdésekkel kapcsolatban tisztábban szeretnénk látni, lehet hogy első körben szükség van az antropológia mint kategória bizonyos mértékű tisztázására, főképp ha ezt a kutatási vonalat megkíséreljük új keretbe illeszteni, amely a szimbolikus, az interpretatív, a konstruktivista és az irodalmi fordulatot követi. Ahhoz, hogy e korábbi, sőt az ezeket megelőző, valamint az antropológián kívül eső paradigmákhoz való viszonyát tisztázhassuk, meg kell néznünk, hogy általában az antropológia, illetve konkrétan a technológia- és tárgykutatásban mi alapján lehet az első pillantásra a legkülönbözőbbnek tetsző perspektívákat és módszereket alkalmazó kutatásokat egyetlen szárra felfűzni.

Mi egyáltalán az antropológia, ha most a tankönyvek leegyszerűsített és sztereotip képétől vagy az intézmények identitást erősítő programnyilatkozataitól, illetve sommás definícióitól eltekintünk? Miképpen lehet a kérdést úgy lefordítani, hogy árnyaltabb összképet nyerjünk arról az évente több ezernyi vizsgálatról, amelyekre az antropológiai jelző többé vagy kevésbé alkalmazható. Úgy gondolom, ha van közös pont az egyes antropológiai megközelítések között, azok elsősorban a módszertan síkján ragadhatók meg, és éppen ezért ez az a szint, ahonnan nézve a legtöbb változás, fordulat, ellentét vagy kölcsönhatás a legkönnyebben megérthető.

Az antropológiára legalább annyira igaz a megállapítás, amelyet a társadalom- és a viselkedéstudományokról nagy általánosságban ugyancsak el lehet mondani. E tudományok céljaival és működési módjaival foglalkozó viták egy ponton egyetértenek: az egyes diszciplínákon belül tevékenykedő kutatók munkái, megközelítései nem sorolhatók egyfajta módszertani és elméleti keretbe (Schweizer 1998:40). Nemcsak a módszerek hihetetlenül sok, napjainkban is szakadatlanul gyarapodó számával vagy a kutatások hasonlóan sokféle elméleti keretével szembesülünk az egyes tudományokon belül, hanem azzal is, hogy a közöttük megfigyelhető átfedések inkább szabálynak, mint kivételnek számítanak. Akárcsak a nyelvjárások esetében, az egyes tudományok között gyakran jóval nagyobb a megfelelés mértéke, mint egy adott diszciplínán belül (lásd a szociológia és az antropológia klasszikus példáját).

Az érintett tudományok összehasonlítása és megkülönböztetése leginkább az elméleti irányzatok, a paradigmák, valamint a módszertani keretek mentén történik. Az empirikus tudományok esetében ugyanakkor a jellemzés a konkrétabb metodológiai, módszertani nézőpontból indul ki, és kevésbé hangsúlyozza a filozófia területét érintő episztemológiai alapokat (Schweizer 1998:40), azaz az ilyen típusú problémákat is – amennyire csak lehetséges – igyekszik a módszertan szintjén megvitatni és feloldani. Az ok kézenfekvőnek látszik, hiszen ez a fajta fordítás a tudományon belüli, különböző absztrakciós szinteken megpróbál minél lejjebb menni, mivel az empirikus kutatási célok szempontjából ezek nyújtják (nyújthatják) a legközelebbi kapcsolódási pontokat.

A legradikálisabb metodológiai rés a társadalom- és a viselkedéstudományokon belül pillanatnyilag a *tudományos* és az *irodalmi* módszertan között húzódik, amely bár eltérő mértékben, de valamennyi diszciplínában megtalálható. Fő képviselőik a pozitivista, illetve a hermeneutikai (interpretatív, posztmodernista, konstruktivista) megközelítések (Schweizer 1998:41). Az antropológiát – talán helyzete miatt is – csaknem középen szeli ketté e szakadék, amely a célok és az elérésükhöz szükséges módszerek különbözősége tekintetében a legtöbb esetben áthidalhatatlannak tűnik. A legkülönbözőbb tematikai kutatásokban viszont számos kísérlet a két perspektíva egyazon kereten belüli alkalmazására, illetve a látszólagos metodológiai és fogalmi ellentétek feloldására (Ingold, ed., 1996; Schweizer 1998:57-60), valamint az eltérőként kezelt megközelítések egymáshoz viszonyított helyének és szerepének a megállapítására törekszik (lásd Martin 2000).

Egy másik metodológiai válaszvonal a kvalitatív és a kvantitatív módszerek paradigmái mentén igyekszik kettéosztani a tárgyalt tudományokat a felhasznált kutatási eszközkészletre összpontosítva. A megkülönböztetést valójában az teszi élessé, hogy sok kutató véleménye szerint a kétfajta megközelítés eltérő *episztemológiai* alapokhoz kapcsolódik. A különböző módszerek és módszertanok tudományelméleti keretekhez történő hozzácsatolása azonban ellentmondásokat hordozhat magában, hiszen mindkét alapvető paradigma célja az interszubsztantív megteremtése. Az egyik véglet szerint a kétféle módszer ugyan-

azon témáról eltérő és összeegyeztethetetlen képet ad; a másik értelmében ezek a módszertanok összevethetők, és a különbségek csak az elérő módszerek alkalmazásának következményeként látszanak különbségeknek. Úgy sejlik azonban, hogy minden feltételezett eltérésük ellenére az eltérő perspektíva eredményezte valóságok bizonyos mértékig összehasonlíthatók. Ennek fényében a két-fajta módszertannak is összevethetőnek kell lennie. Ezek után már kevésbé okoz meglepetést, hogy a különböző társadalom- és viselkedéstudományi vizsgálatokban egyre-másra valósulnak meg az utóbbi évtized során a vegyes módszertanú megfigyelések és feldolgozások.

Bár az antropológia vonatkozásában a résztvevő megfigyelést szinte elvetés nélkül a kvalitatív módszerek közé sorolják, és a kvantitatív módszerekkel szemben az antropológia *lényegé*nt fogalmazzák meg – ez a felfogás árnyalhatónak látszik. A résztvevő megfigyelés ugyanis a konkrét céloknak és helyzeteknek megfelelően többfajta módszert – kvalitatív és kvantitatív típusút vegyesen – testesíthet meg (Farnell–Graham 1998; Handwerker–Borgatti 1998), másrészt pedig az antropológiát a résztvevő megfigyelés mellett a fenti séma szerinti kvantitatív jellegű módszerek szintén végigkísérik a kezdetektől fogva (Bernard 1998:9).

Az eddigi jellemzések sikertelenül próbálták az egyediségében megragadni az antropológiát mint tudományt, mint jellegzetes megközelítést a társadalomtudományokon belül.

Ami tehát egyre nyilvánvalóbb az antropológián belül, de ugyanúgy a társadalomtudományok szélesebb körében is, hogy nem létezik kizárólagos módszer vagy elmélet. A módszereket ugyanis nem lehet elválasztani a konkrét cél és témaválasztás kérdésétől (Bernard 1998:9). Ennek következtében jelenleg nagyfokú diszciplináris átjárhatóság tapasztalható mind a módszerek, mind az elméletek tekintetében az egyes tudományok között. Ezzel szemben és ezzel párhuzamosan létezik egyfajta hagyománya vagy történetisége a témaválasztásoknak, az analitikus egységek megrajzolásának, az elméleti és módszertani preferenciák megválasztásának, az értelmezendő témák szint-kijelölésének, de ezek csupán *történetileg* értelmezhető csomópontok (mint például a monográfiák a 20. század első felében vagy a szövegcentrikus leírások a 20. század harmadik harmadában). A tematikus csomópontok ugyanakkor jelentős szerepet játszottak és játszanak továbbra is az antropológia önidentitásának meghatározásában és fenntartásában.

Létezik azonban két további kategória, értelmezési keret a megkülönböztetésre. Itt megjegyezhetjük – még mindig a metodológia területén maradva –, hogy az antropológia módszertani bősége és változatossága nem jár együtt minden egyes esetben a másfajta metodológiai hagyományoktól való intenzív tanulással, még akkor sem, ha az átfedések sokszor jelentékenyek (lásd a szociológia, a szociálpszichológia, a kognitív tudomány, a régészet, az irodalom eseteit mint a legevidebbieket). E tekintetben az antropológia a többi tudományhoz hasonlóan viselkedik, amennyiben a módszerek és az elméletek ideo-

lógiai kisajátítása és hangsúlyozása az egyes társadalmi – köztük pedig a tudományos – világok zártságának és identitásuk fenntartásának egyik jól bevált eszköze – és talán feltétele.

Az egyik klasszikus lehetőség az antropológiai megközelítések összekapcsolása a társadalmi viselkedés úgynevezett *tartalmi leírásával*. Ez nem jelent mást ezen a szinten, mint hogy a megfigyelhető társadalmi viselkedéseket nyelvi mondatokkal jellemzzük, és ezeket a tartalmi leírásokat más társadalmi viselkedésekkel hozzuk kapcsolatba (ezekkel értelmezünk vagy magyarázunk). Ez részben behatárolja az antropológiai leírások *szintjét*, másrészt kizárja az ezen a szinten megjelenő leírások alsóbb szintű, nem tartalmi leírásokkal való magyarázatát, azaz alacsonyabb szintre való redukálását vagy éppen azonos szintű, de nem tartalmi leírásokkal való összekapcsolását (lásd a biológiai és a pszichológiai magyarázatokat, illetve a szociológiai összefüggéseket).

A leírásnak e típusából jól levezethető és így vele összekapcsolható néhány nagyobb, témakör, amely végigkíséri egészen napjainkig az antropológia történelmét. Gondoljunk itt például a tartalom és a jelentés, a jelentés és szimbólum, a nyelv és a kultúra viszonyára, az antropológiai módszer és elmélet kapcsolatára, az esettanulmányok státusára vagy a törvényszerűség, az okozati magyarázat és az értelmezés szerepére (O'Meara 1997).

A másik – szintén klasszikus – jellemzés az antropológiai kutatások valamennyi, egymástól akár radikálisan eltérő módszertani vonulatát egyesítő gyűjtési és értelmezési technikát, az *etnográfát* (egyszerre mint módszert, azaz terepmunkát és mint produktumot, írásműfajt), illetve még konkrétabban: a *részrtvevő megfigyelést* helyezi a középpontba (Schweizer 1998:41). Ugyanis bármely antropológiai módszertani iskola hívei egyetértenek abban, hogy az esettanulmány, azaz a *helyi jelenségek* tanulmányozása által megvalósított sajátos megismerési mód az antropológiai megértés szükséges esszenciáját képviseli, és minden más technikától eltérő eredményeket képes produkálni.

Az antropológia mint tudomány története és alakulása elválaszthatatlan a terepmunka változásától, fejlődésétől. Az antropológiának még azok a részei is, amelyek közvetlenül nem kötődnek a terepmunkához, nagymértékben függenek az esettanulmányok által felvetett kutatási és elméleti kérdésektől. A terepmunka és az esettanulmány a 20. században egyre több tudomány módszertani eszköztárának vált szerves részévé.

Két szempontot érdemes megemlíteni ezzel kapcsolatban. Noha a terepmunka nem az antropológián, hanem a szociológián belül született meg (Bernard 1998:9), mégis az antropológia esetében vált identitás-meghatározóvá és hagyományos értelemben vett alapeszközzé, noha az antropológia eszköztárába a kezdetek óta legalább annyi módszer *került be*, mint amennyi létrejött a *határain belül*. Másrészt a többi társadalom- és viselkedéstudományban az esettanulmány csupán *egy* a lehetséges kvalitatív módszerek közül mind az alkalmazás, mind pedig az identitásképzés tekintetében.

Terep

A terepmunka az antropológián belül végig az elmélet egy fajta gyakorlataként, valódi próbájaként működött. Az elméletek kijelölték a lehetséges keretet a módszertani és tematikai megközelítések számára, a terepmunka folyamatos és változatos kísérletei pedig megmutatták a különböző alkalmazások esetében az empirikus korlátokat (lásd Hammersley 1992).

A terepmunka és ezen belül a résztvevő megfigyelés egy másik nézőpontból viszont szoros kapcsolatba hozható a hétköznapi megismeréssel, a mások megértésének képességével és módszerével, melyet valamennyien több vagy kevesebb sikerrel alkalmazunk szinte születésünk óta a mindennapi kulturális cselekvéseink alkalmával. Ebben az értelemben ez a fajta megismerés a mindennapok fenomenológiájából merít, tehát nem más, mint egy alapvető hétköznapi tevékenység kiterjesztése tudatosan kiválasztott, különös, idegen helyzetekre és helyszínekre.

A terepmunkát lehetetlen kizárólag gyakorlati tevékenységként, naiv megfigyelésként vagy naiv adatgyűjtésként kezelni, vagy éppen próbaként jellemezni. Az esettanulmányoknak mint gyűjtési módszereknek a kezdetektől önálló – a 20. század utolsó harmadától eltekintve ritkán megvitatott – elméletük van. Ez nem csupán azokról az esetekről jelenthető ki, amikor az elmélet tudatos alkalmazásáról van szó, hanem mindazokról az esetekről is, amelyek során az elméletet mindössze viszonyítási keretként működtetik. Ez az elmélet vezérli az antropológus tekintetét, amikor valamit észrevesz, kulturális jelenségeket próbál értelmezni, valamint az összes olyan esetben is, amikor a figyelme elsiklik események fölött, nem foglalkozik bizonyos dolgokkal, de akkor is, amikor szándékosan vagy öntudatlanul ignorál valamit. A vizsgált terület figyelembe vett jellegzetességei óhatatlanul a társadalmi és kulturális élet más vonásainak figyelmen kívül hagyását eredményezik. Mindez korántsem a véletlen játéka, hanem az elmélet adta vezérfonalhoz való igazodás következménye. Az igazi kérdés a terepmunkával és az eredményül kapott etnográfiaival kapcsolatban ennek a háttérelméletnek a mibenlétét, tudományelméleti státusát firtatja (Hammersley 1992). Egyelőre ugyanis a legkevésbé sem világos, hogy itt valamiféle tudományos értelemben vett elmélet áll-e a háttérben, azaz a terepmunka egy tényleges *tudományos* elmélet-alkalmazásáról van-e szó, vagy mindössze a hétköznapi viselkedést vezérlő elméletről beszélhetünk csupán (Hammersley 1992:22). A résztvevő megfigyelést folytató antropológus ugyanakkor ennek a háttérnek a fényében emel ki kulturális viselkedéseket relevánsként, noha ezeknek a jelenségeknek a reprezentativitása csak az *elsajátított* kulturális modellen *belül* értelmezhető, nem pedig valamilyen szisztematikus megfigyelés keretei között (Johnson–Sackett 1998:304–306).

A terepmunkának éppen ez a többsikú jellegzetessége követeli meg az áttekintésektől, hogy részben az antropológiai elmülethez való többsikú viszonyában kezeljük, azaz nem mint önállóan, függetlenül létező és felhasználható

módszert; részben pedig hogy a mindennapok szerves részeként való működését ne hagyjuk figyelmen kívül.

A terepmunka során szerzett ismeretek és a rájuk épülő reprezentációk kritikus megközelítése, ezzel kapcsolatban pedig az antropológiai reprezentáció válsága ugyanakkor a legkönnyebben talán éppen ennek a megismerési módnak a kettős természetéből vezethető le. Az egyik oldalon láthatjuk az idegenként érkező kutatót, aki az adott kultúrába való fokozatos és módszeres szocializációnak és kommunikációnak köszönhetően munkája végeztével ismeretekkel teli tudósként távozik (Coffey 1999:21). A másik oldalon ott találjuk a helybeliakkal közeli személyes kapcsolatba kerülő egyént, aki éppen az intimitás révén jut el minden más kutatási módszert meghaladó és megszügyenítő mélységű tudáshoz, tapasztalathoz, személyes élményekhez és a saját önkép módosulásához, ami önnön fejlődéseként is megragadható.

A tereppel szemben megtartott távolság megkövetel egyfajta elméleti felvérteztséget. A helyszín személyes megtapasztalása ezzel szemben a hétköznapi megértés képességére apellál, a fizikai és társadalmi környezetbe való óhatatlan beolvadással, állandó intenzív interakcióval (Coffey 1999:25), hiszen a terepen korántsem távoli neutrális megfigyelőként vagyunk jelen, hanem testi mivoltunkban (Coffey 1999:70).

Tagadhatatlan, hogy a résztvevő megfigyelés mint a vizsgálatot lehetővé tevő módszertani választás egyben bizonyos korlátot is magával hordoz. A módszer időigényes – a legtöbb esetben hosszú hetek vagy hónapok szükségesek a kellő mélységűnek tekintett ismeretek megszerzéséhez. Ez a tartós, intim együttélés ismeretlen, majd egyre ismerősebbé váló emberekkel, a személyes kapcsolatok ilyen jellegű kialakítása egyúttal lecsökkenti a megismerhető személyek számát, egyben leszűkíti azok körét is.

Cserébe az antropológus a megismerésnek ritka mértékű sűrűségét érheti el. Kívülről áttekinthetetlen dolgok válnak lassanként vagy hirtelen átlátszóvá, a hétköznapi élet távolról észrevehetetlen megjelenési formái rajzolódnak ki egyre tisztábban.

Természetesen itt erősen idealizálok. A hosszú terepmunka nem egyszerűen az idővel arányosan eredményezi a megértés bővülését; számos mélypont kíséri a megfigyeléseket, az idő múlása újabb és újabb kérdéseket vet fel, a változás és a megértés sokszor összemosódik, és végérvényesen kibogozhatatlanná válik. S nehéz még egy olyan módszert találni, amely ennyire közel engedne korábban idegen emberekhez, és ennek révén ismeretek sokaságához juttatna.

Módszer

A módszer ügyében ugyanakkor egy sor kérdés vethető fel. Ez a fajta kapcsolat valóban alkalmas-e megfelelő mélységű ismeretek megszerzéséhez? Mi a stá-tusa ezeknek az ismereteknek? Ha a személyes kapcsolat közelsége *önmagá-ban* hozzájárul az ismeretek növeléséhez, miért nem eleve velünk közeli vi-szonyban állókat tanulmányozunk (hiszen sokkal rövidebb idő alatt sokkal több ismeretet szerezhetnénk)?

E kérdések nem nélkülöznek minden alapot. A terep az évtizedek során egy-re közelebb került az antropológus saját lakóhelyéhez, mind a földrajzi, mind pedig a kulturális távolság tekintetében. Hogy mindez mennyire gazdagította a korábbiakhoz képest ismereteinket, egyelőre nehéz megválaszolni. Mint ahogy az is felvethető, hogy az antropológiai fogalmakkal kapcsolatos reflexió nem feltétlenül segíti új célok elérését, de *enélkül* a módszer és az elmélet közötti párbeszéd jóval lassabb és szaggatottabb volna (Das 1998:172).

Mára nyilvánvalóvá vált, hogy a kutató és a kutatott között bekövetkező kö-zeledés együtt jár a (résztevő) megfigyelő és a megfigyelt személyek közötti távolság minimálisra csökkenésével. Az etnográfiai írások ettől a ponttól kezd-ve nem lehetnek többé távolságtartók, a háttérben meghúzódó, ismeretekkel felvértezett szerzőt tételezők, ahol a megismerés módja kifejtetlen maradhat.

Az antropológiai terepmunka során követett résztvevő megfigyelés dinami-káját, belső feszültségét nem kis mértékben az a vonása adja, hogy *ugyanazzal a módszerrel* tanulmányozzuk magát a módszert, a kutatott társadalmi, kulturá-lis megismerést és kommunikációt – persze, egy másik, magasabb szinten. A résztvevő megfigyelés számára ugyanis a hétköznapi megértés, a társadalmi megismerés, a kulturális tanulás és kommunikáció megértése alapvető fontos-ságú, ám ezt a tevékenységet – és éppen ez az ez egyik legsajátosabb jellegze-tessége a módszernek – pontosan ugyanazon a módon végzi, mint ahogyan a tanulmányozandó jelenség működik, azaz a benne való részvétellel, megmerít-kezés által.

Fontos észrevenni, hogy ez a fajta belső feszültség a megismerés módszere és eredménye között egyfajta állandó oda- és visszacsatolásként jelenik meg, melynek során a tanulmányozott téma újabb és újabb jellemzői folyamatosan módosítják vagy legalábbis megkérdőjelezzik a módszer meghatározott tulaj-donságait. Tehát ez a feszültség nem biztos, hogy kizárólag a vizsgált tematika vagy a módszer karakterének (mint kapcsolatrendszeren alapuló megértésnek és az ebből következő intim társadalmi részvételének) a következménye (bár ennek is lehetnek, sőt vannak hatásai), hanem könnyen elképzelhető, hogy részben legalábbis a két szint típusbeli azonosságán alapul. (Bármivel behe-lyettesíthető a két szint, amelyek egybecsúsítása esetén hasonló feszültség jön létre, akár társadalom-, akár természettudományi perspektíváról van szó.)

Összegzés

Az antropológiai megközelítés, azaz a terepmunka, az etnográfia, a résztvevő megfigyelés és az elmélet kapcsolatát figyelembe véve egyfelől, illetve a megközelítés és az így megszerzett ismeretek viszonyát tekintve másfelől, az alábbi, az antropológiai tárgykutatásban jelenleg domináló következtetések kockázathatóságok meg. Az antropológiai megismerés kritikai ereje az alkalmazott megismerés és a vizsgált hétköznapi megismerés közötti típusazonosságból fakad. Ez a fajta kapcsolat állandó párbeszédre sarkall a módszer és a középszintű elméletek között, folyamatosan igazítva az egyiket a másikhoz. Az antropológiai önreflexió egyre markánsabb jelenléte és hatása ugyanakkor e szemlélet tartalmi oldalát illeti, és az antropológia tárgyának mélyebb megismeréséből vezethető le. Az említett belátásoknak köszönhetően a hétköznapi és az antropológiai megismerés strukturalista-funkcionalista felfogását az 1970-es években felváltotta a szimbolikus paradigma, amely a kulturális megismerés folyamatjelleget hangsúlyozva a megismerést a kor uralkodó, kognitív viselkedéseméleteihez hasonlóan a szimbólumkezeléssel társította. A konstruktivista, fenomenológiai, posztmodern, diskurzusorientált szemléletek a társadalomtudományokon belül e kulturális szimbólumkezelés interakcionista alapját, háttérmechanizmusát kezdték egyre inkább előtérbe helyezni, fordulatot hozva ennek következtében a hétköznapi és az antropológiai megismerés felfogásában, valamint az alkalmazott metodológiai keret jellegében egyaránt. Ez a fajta érdeklődés pillanatnyilag a szimbólumkezelés előtti vagy alatti folyamatok szintjére összpontosít, és az itt nyert ismeretek segítségével igyekszik a szimbolikus cselekvéseket értelmezni. A fordulat egyaránt megfigyelhető az etnográfia mint módszer és szemlélet területén, azaz a témaválasztás bővülésében, a kutatási keret felrajzolásában és kiterjesztésében, valamint az etnográfia mint produktum tekintetében, ahol mind a prezentációt, mind a reprezentációt szemlélve egy olyan felfogással szembesülhetünk, melyben a kulturális viselkedés és a szimbólumkezelés az egyének, a tárgyak és a környezet állandó interakciója révén jön létre. A kulturális vagy hétköznapi viselkedés interakcionista perspektívája nyomon követhető a viselkedéstudományok egyéb területein is (kognitív tudomány), mivel a vizsgált tematika nem kis mértékben érintkezik ezek esetében. Az antropológia empirikussága, módszerközpontúsága és ezzel párhuzamosan az absztrakt elméletektől való távolsága, illetve az ezzel való folyamatos és intenzív párbeszéde a terepmunka kettős természetével áll kapcsolatban; fokozott mértékű reflexivitása pedig a hétköznapi megismerés mint központi ismeretszerzési technika tudatos használatával, és ennek révén a társadalmi interakció fogalmának kiszélesítésével magyarázható.

Irodalom

- Bernard, H. Russell: *Introduction: On method and methods in anthropology*. In: H. Russell Bernard (ed.): *Handbook of methods on cultural anthropology*. Walnut Creek–London–New Delhi, 1998, Altamira Press.
- Coffey, Amanda: *The ethnographic self. Fieldwork and the representation of identity*. London–Thousand Oaks–New Delhi, 1999, Sage Publications.
- Das, Veena: Wittgenstein and anthropology. *Annual Review of Anthropology*, 1999. 27. sz.
- Farnell, Brenda – Graham, Laura R.: *Discourse-centered methods*. In: H. Russell Bernard (ed.): *Handbook of methods on cultural anthropology*. Walnut Creek–London–New Delhi, 1998, Altamira Press.
- Gupta, Akhil – Ferguson, James: *Culture, power, place: ethnography at the end of an era*. In: Akhil Gupta – James Ferguson (eds.): *Culture, power, place. Explorations in critical anthropology*. Durham–London, 1997, Duke University Press.
- Hammersley, Martin: *What is wrong with ethnography? Methodological explorations*. London–New York, 1992, Routledge.
- Handwerker, W. Penn – Borgatti, Stephen P.: *Reasoning with numbers*. In: H. Russell Bernard (ed.): *Handbook of methods on cultural anthropology*. Walnut Creek–London–New Delhi, 1998, Altamira Press.
- Ingold, Tim (ed.): *Key debates in anthropology*. London, 1996, Routledge.
- Johnson, Allen – Sackett, Ross: *Direct systematic observation of behavior*. In: H. Russell Bernard (ed.): *Handbook of methods on cultural anthropology*. Walnut Creek–London–New Delhi, 1998, Altamira Press.
- Martin, Michael: *Verstehen. The uses of understanding in social science*. New Brunswick–London, 2000, Transaction.
- O’Meara, Tim: Causation and the struggle for a science of culture. *Current Anthropology* 1997. 38. 3. sz.
- Pirsig, Robert M.: *Lila. Vizsgálódás az erkölcsről*. Budapest, 1998, Európa Könyvkiadó.
- Schweizer, Thomas: *Epistemology. The nature and validation of anthropological knowledge*. In: H. Russell Bernard (ed.): *Handbook of methods on cultural anthropology*, Walnut Creek–London–New Delhi, 1998, Altamira Press.
- Yauri Montero, Marcos: *Ősszel ezer év múlva*. Budapest, 1981, Európa Könyvkiadó.

